
ALLEN LORAN

KA OSLOBOĐENIM ODMORIMA*

Mi upravo počinjemo da živimo u jednom paradoksalnom vremenu, istovremeno bogatom i zabrinjavajuće dvosmislenom, u kojem bi pojedinac napokon mogao da sanja o oslobođenju od robovanja zagušljivim imperativima ljudske vrste i društva, ali u kojem bi, takode, evolucija vrste i društva mogla na kraju dovesti do raspada ličnosti.

U stvari, u meri u kojoj se ljudi približavaju jednom kompleksnijem nivou dakle, jasnijoj svesti o sebi, i naziru više konkretnih mogućnosti da ostvare lični razvoj i uživanje, raste i broj onih (naročito među mladima) koji osećaju želju za oslobađanjem; ne pristaju više da igraju uloge prostih ćelija čije je ponašanje programirano od i za organizovane celine. Ali istovremeno i protivrečno, evolucija se podmuklo nastavlja uspostavljanjem nove sredine utemeljene na tehnološkoj racionalnosti, koja uvodi opštu kontrolu i rizik da sve devitalizuje (otud ekološka uzbuna), s konačnom perspektivom potpune integracije pojedinaca. Štaviše, dok se dominantna ideologija ogleda u pretvornim imperativima slepe potrošnje (otud uzbuna zbog rasta) i konformističkim modelima masovne kulture, „osporavajuće” ideologije se zaklinju u mase, a spas vide u zajedničkim modelima. Pojedinac je sa svih strana okružen svetim savezom neokonformizma i istrájno je batinan apelima za samopregorom.

Naravno, suprotne struje, koje se ne mogu zanemariti, pokušavaju da se suprotstave ovim procesima zatvaranja, ali ili utonu i onda „obnove” (reorganizacija procesa rada samo umanjuje štetu, a dokolica prilagođena „sосу” kulturne animacije, najčešće je toliko korisna i pripitomljena da nimalo ne menja situaciju) ili ponovo proizvode ono što su nameravale da unište.

Odmori, tako često predstavljeni kao prostor-vreme slobode i razvitka, otuđeni su tako reći doslovno odvojeni od svoje suštine i onemogućeni da se u potpunosti ostvare. Izloženi delovanju urbano-industrijskog društva odmori samo u maloj meri uspevaju da iz tog istog društva uklone

*) Iz knjige Alain Laurent. *Libérer les vacances?*, Edition du Seuil, Paris, 1973.

njegove slabosti ostavljajući ga istovremeno ne-taknutim. Odmori se lepo proživljavaju... prijatno je kao da se sve događa u ogromnom letovalištu: blaženo se uživa u selima-klubovima, oseća se kao kod kuće u sindikalnim odmaralištima, obrazuje se u centrima kulturnih organizacija, kuva se u vikendicama, čeka se da vreme prođe u hotelima. Kao što se vidi organizovani-kolektivni odmori trenutno ništa ne razrešavaju. Dok komercijalni klubovi svode onoga ko se odmara na nivo deteta — radi što većeg profita organizatora — centri za društveni turizam suviše često daju maha pedagoško manijakalnom i puritanskom paternalizmu zatvarajući pojedinca u njegove suviše ozbiljne uloge odraslog. Preuređujući život i suprotstavljajući se stvarnosti, ograničeni organizatorskim perverzijama i podređeni opsesivnom kolektivizmu, odmori teže da utvrde vladavinu dihotomnog tipa života — brutalno i preterano cepkanje egzistencije koja se preživljava i životari i u kojoj pokušavaju da se konkretizuju snovi o sreći — koji se na kraju homogenizuju. Kada se živi u svetu kojim upravlja osiguranje, kada prevashodno treba obnoviti svoje „radne sposobnosti“ (tu treba tražiti stvarno društveno poreklo odmora) i kada je mašta blokirana, šta drugo činiti s oslobođenim vremenom? Međutim, kao što neprekidno naglašavamo, fenomen odmora danas je prebogat mogućnostima da se krene ka oslobađanju i razvoju, prethodno već pominjanom. Ako je izložen uticaju činilaca od kojih strahujemo da pre mogu izazvati pobuđaj nego dovesti do željenog porođaja zakinutog „pravog života“, onda postoji samo jedna bitna osobenost fenomena odmora, a to je njegova duboka dvosmislenost: tu se očigledno jedna druga kultura traži i pokušava da se izroni. Tada se postavlja jedini pravi problem: može li da se izbegne da odmor ne utone u sladunjavu pseudoterapeutsku integrišuću alternaciju? Da li je moguće tvrditi da sve igre nisu odigrane i da autentična *revolucija odmora*, uprkos svemu, može da se dogodi i da bude podržana.

Reč je, dakle, o tome da se sada razmisli o modalitetima strategije čiji bi cilj bio upravo oslobađanje odmora. Osloboditi odmore znači otvoriti ih ukidanjem ili u najmanju ruku smanjenjem njihove potčinjenosti spoljašnjim stegama, što, da odmah upozorimo, ne obećava da će biti jednostavno i da se može postići uz pomoć čarobnog štapića.

Vraćajući se na teme koje smo od početka pridružili pojmu *revolucija odmora*, naglasimo odmah da bi eventualno oslobađanje odmora moglo da pridonese razbijanju homeostaza društvenog sistema u kome živimo i istovremeno njegovoj globalnoj evoluciji. Sada fenomen odmora izaziva samo proces negativnog *feed-back-a*: „koloniziran“ od strane globalnog društva, odmor može da igra samo ulogu auto-korektivne tendencije

u postojećem okviru. Ali, od trenutka kada odmori postanu „otvoreni“, postoji mogućnost da oni „stvaraju“ pozitivan *feed-back*, što bi značilo da obavljaju oslobađajuću akciju, revolucionarnu, kada je reč o željama, ponašanju, sistemu vrednosti i najzad uslovima života, dovodeći tako u pitanje i društvo u celini — navodeći ga da evoluiraju ka novoj ravnoteži — gipkijoj i složenijoj od prethodne. Ne praveći od odmora čudotvornan lek za sva društvena i kulturna zla i ne baveći se prevratničkom i avanturističkom futurologijom, smatramo da se dopuštanjem malih promena otvara mogućnost razvoju alternative. Kada društveni kibernetizmi dođu na nivo hipersložene organizacije¹⁾ njima upravlja slučaj pa to „otvaranje“ dopušta izradu operacionalne strategije koja obezbeđuje evolutivan i razotudjujući cilj. S druge strane, znamo da se rađanje nove kulture (kao načina života, konkretne umetnosti življenja) neće obavezno odvijati na tradicionalnim i posvećenim mestima. Već sada se vrednosti odmora stidljivo sele u svakodnevni život koji se menja: širenje moda, prizivanje duha praznika, odbacivanje zaglupljujućeg ritma rada, zahtevi za prostorom i prirodom. Ako je moguće za vreme odmora približiti se onome što bi mogao da bude „pravi život“, ne vidimo zašto bi pristup sreći bio ograničen samo na taj, dobro izdvojen, period.

Ali za sada je najvažnije biti duboko svestan perspektive u kojoj može doći do „oslobađanja“ odmora onakvih kakvi danas jesu. Recimo jasno i glasno ono što se inače ustručavamo da kažemo: *pravo na odmor* se mora neodložno priznati. To podrazumeva da svaki pojedinac koji oseti potrebu ili želju za odmorom može to sebi i da priuštiti. To je ona životna potreba sa kojom smo računali od početka. Pominjemo je samo da bi se razlikovali od dubokoumnih duhova odavno zasićenih Sen-Tropezom i Kenijom, koji poučno klimaju glavom pričajući nam da su odmori, nakon svega, buržoaski model u koji će proletarijat biti uhvaćen. Reč je, pre svega, o problemu političke volje a mi želimo da se, pre svega, bavimo socio-antropološkim istraživanjem kojim se do sada niko nije bavio.

Moguće je, možda, zasnovati antropološku strategiju (istovremeno operacionalnu i konkretnu) koja bi zamenila ideološki dogmatizam i kukavni graditeljski empirizam (koji u stvari blokiraju odmor) postavljajući probleme odmora unutar revolucionišuće dinamike društvenih sistema i imperativa razvoja čoveka, imajući pri tom u vidu zahteve egzistencijalne pobune pojedinca. To zahteva, pre svega, da se na nivou individue razmotre činjenice koje određuju konačni cilj odmora, a zatim da se to isto učini na globalnom

¹⁾ O svemu što se tiče hipersloženog eko-sistema vidi E. Morin: *Société et Ecologie*, Fondation Royaumont, 1972.

nivou *eko-sistema*, u kome živimo ili ćemo tek živeti.

1. Pronaći oblike odmora koji bi stvarno dozvolili pojedincima da se razvijaju u pravom smislu te reči, prevazilazeći, dakle, uobičajeno jednodimenzionalno značenje svojstveno intelektualiziranom humanizmu, čineći ga sinonimom multidimenzionalnog otvaranja u najvećoj mogućoj meri, znači istovremeno zauzeti stav o konačnom cilju odmora i obavezati se na utemeljenje akcije u ovoj oblasti, zasnovane na objektivnom poznavanju ljudskog bića.

Savremena bioantropologija tvrdi da su težnje i ponašanja čoveka neposredno uslovljeni prirodom i modalitetima funkcionisanja njegovog „trojedinstvenog” mozga — to jest u isto vreme „reptilskog” (centar primarnih, iracionalnih i nesvesnih nagona, kojima upravlja princip zadovoljstva), „prvobitno-sisarskog” (centar društvenog automatizma i memorisanja) i „neokortikalnog” (centar operativne inteligencije, stvaralačke imaginacije, razuma). Savremeni svakodnevni život računa na naš prvobitno-sisarski mozak, na naše društvene automatizme, što stvara frustraciju koja remeti ravnotežu na nivou našeg reptilskog mozga i ostavlja naš neokortikalni mozak neobrađenim. Prvi zaključak je da odmori treba da zadovolje te potisnuto-ugašene delove naše ličnosti (naročito „zdrave” agresivne nagone, seksualne nagone, ne zaboravljajući pri tom sve emotivne i psihoafektivne težnje); zatim da omoguće neokorteksu da slobodno funkcioniše (na primer, u izmišljanju načina odmora). Drugi zaključak, jednako razuman jeste: odmori treba da favorizuju ponašanja koja bi zadovoljila primata koji prebiva duboko u nama. To se naročito očituje u istraživanju „prirode” i „jednostavnog života” koji dozvoljavaju čoveku da se „paleolitizuje.”

Socijalna psihoanaliza otkriva da ukoliko u čoveku koegzistiraju potrebe i želje, to znači da smo u našim razvijenim društvima dospeli do tog stadijuma evolucije na kome zadovoljavanje primarnih potreba teži da se generalizuje — to su iracionalni fantazmagorični i psihoafektivni zahtevi iz sfere želja koji prelaze u prvi plan naših preokupacija (i bez sumnje ih tvore upravo zbog zasićenosti potrošnjom) — tada započinje napuštanje predmeta u korist neposredno postojećih „dobara” kao što su vreme, telo, opštenje s drugima. Jasno je, dakle, da je konačni cilj fenomena odmora duboko uslovljen i usmeren pojavom čoveka — želje: od reagovanja na anksioznost do potrage za zanosom čitava jedna gama antropo-egzistencijalnih činilaca ne samo da svedoči o pojavi „spontane” odmorske revolucije, već, pre svega, upozorava na nove dimenzije koje treba obavezno uzeti u obzir da bi se današnji odmori oslobodili. Upravo prepoznavanje prisustva primarnih pasivnih tendencija u našoj ličnosti oba-

vezuje na relativizaciju koncepcije individualnog cilja odmora: razviti se, znači ostvariti se u „oslobođenim” aktivnostima, ali to znači, takođe, i ponekad se osloboditi krivice pasivnih zadovoljstava.

Buduća revolucija odmora, podrazumeva prihvatanje ideje o multidimenzionalnom cilju individualnog odmora kao i prihvatanje perspektive ličnog razvoja zasnovanog na usklađivanju sukoba između različitih nivoa ličnosti. To znači da svaka operacionalna hipoteza o odmorima odbacuje vrednosno isključive i netolerantne sudove (koji su uvek rezultat najboljih namera!) kao i to da se prihvata „pravi život” na odmoru, onaj koji dopušta svakom pojedincu da, u skladu sa sopstvenom ličnošću, bude istovremeno dete (igrač, iracionalan, nevin...), adolescent (avanturista, strastan, zahtevan...) i odrastao (odgovoran, stvaralac, efikasan...) — jer nam je antropologija pokazala da razvijati se znači integrisati se i usaglasiti različite stadijume sazrevanja kroz koje sukcesivno prolazimo.

2. Strategija pronalaženja i konkretizacije oslobođenih — oslobađajućih odmora vodi, takođe, ka svesti o činocima koji deluju na nivou celokupnog društvenog sistema u kome živimo.

Taj zahtev se, pre svega, ogleda u istraživanju funkcije koju bi mogli imati odmori od trenutka kada se prelazi iz jednog složenog društva (onog koje je do sada postojalo) u društvo koje počinje da biva hipersloženo (koje sada počinje da se nazire), ali, i u istraživanju svih faktora koji deluju na fenomen odmora i koji evoluirajući mogu da ga modifikuju. Ako je hipersloženi sistem onaj u kome svi elementi postaju istovremeno sve više autonomni sa sve više među-odnosa, ako ga osim toga odlikuje značajan rast evolutivnih procesa, kreativnosti, neizvesnosti i međuzavisnosti sa okolinom, onda se treba zapitati da li se, s jedne strane, neće pojaviti nove dimenzije u fenomenu odmora i da li, s druge strane, to neće usloviti pojavu novih mogućnosti organizovanja odmora u budućnosti.

Pri razmatranju odmora u hipersloženom društvu treba, pre svega, voditi računa o mnogostrukim činocima koji uslovljavaju sam fenomen odmora. Treba zamisliti šta bi se moglo dogoditi ako se neki od činilaca znatno menja. Ako se dogodi da stege svakodnevnog i radnog života „olabave”, život na odmoru će se verovatno promeniti pošto će grad i proizvodnja vršiti na njega manji pritisak, pa će i cilj odmora biti u manjoj meri kompenzatorno obojen: umesto dihotomije i reaktivnosti pojaviće se jedan drugačiji, uravnoteženi i raznolikiji život. Uopšte uzev prelazak na slobodne odmore biće znatno potpomognut evolucijom osnovnih uslova rada (smanjenje radnog ritma, saodlučivanje, skraćenje radnog vreme-

na...) i povećanjem slobodnog vremena, tj. grubo rečeno svim onim što je vezano za taj čuveni ekonomski rast koji smo upravo počeli da dovedimo u pitanje. Međutim, ne čini nam se verovatnim da bi u tom slučaju fenomen odmora nestao ili da bi mu se skratilo trajanje: ne može se zamisliti ni jedna alternativa koja bi učinila suvišnom alternaciju odmora; pogrešno se, naime, zamišlja da može nastati tako velika promena koja bi otvorila mogućnost zadovoljavanja potreba i želja za prirodom, igrom ili otkrićem u mestu življenja ili rada. Žudnja za promenom i alternacijom favorizovaće, po nama, održanje fenomena odmora: mogućnost bavljenja aktivnošću drugačijom od svakodnevnog, podsticanje znatiželje, nomadizam, sve će to nastaviti da pokreće revoluciju odmora — ali bez sumnje, na načine koji se razlikuju od onih koji su nam danas poznati.

Tri su činioca koja će, kako nam izgleda, najviše uticati na evoluciju i oblik fenomena odmora: pravac ekonomskog rasta, razvoj urbanog fenomena i sveopšti odlazak na odmor.

Najverovatnije je da će se ritam i kvalitet ekonomskog rasta našeg društva izmeniti (ali u kojoj meri i po koju cenu?). Naznačićemo predvidljive posledice koje to može da ima na fenomen odmora: s jedne strane, smanjenje uticaja nepovoljnih uslova rada na sadržaj slobodnog vremena i, s druge strane, znatno povećanje količine slobodnog vremena. Napomenimo da je sadašnje osporavanje našeg ubrzanog rasta, možda, izazvano, između ostalog, pritiskom novih egzistencijalnih i kulturnih zahteva koji se izražavaju i otegotvoruju naročito u odmorima i s kojima su taj rast i njegove društvene implikacije pomalo nespojive: to bi mogla da bude posledica prvog pozitivnog *feed-back*-a.

Razvoj urbanog fenomena deluje veoma nepovoljno na revoluciju odmora jer ako se radikalno ne usmeri on će prvo izazvati rastuću i opasnu neravnotežu u odnosu na težnje za „prirodnim” i „paleolitskim” životom, a zatim će podstaći rastuću masu ljudi da se pohlepno baci na preostale prirodne zone da bi ih „uredila”. Urediti ih, znači uništiti ih. U stvari, neophodno je postati svestan *auto-destruktivnog* i *eko-destruktivnog* karaktera fenomena odmora u njegovim sadašnjim oblicima: svugde gde turizam zavlada on uništava (gomilom, bukom, zagađivanjem, betonom, novcem, kao što smo već primetili) ono zbog čega je nastao. Naravno, odmah se postavlja pitanje budućih mesta za odmor (gde ih naći i kako ih „urediti” ako se žele da zaštite?). S druge strane, slepi, destruktivni proces ugrožava celu ekosistemsku regulaciju: budući da je fenomen odmora jedna od osnovnih pojava u nastajućoj hipersloženosti našeg eko-sistema. Otud se nameće potreba da bude ukroćen i oblikovan u skladu s

normama koje ga premašuju, ali i koje bi ga održale.

Napokon, ne samo zbog navedenih razloga, broj ljudi koji odlazi na odmor će rasti. Ako nije bilo posebnih problema dok je na odmor odlazilo nekoliko miliona ljudi, jasno je da masovni odlazak na odmor nekoliko desetina miliona izaziva potpunu kvalitativnu promenu fenomena, a posebno *organizaciji* postavlja nove i ozbiljne probleme. Nameće se izbor: ili ostaviti da se fenomen spontano razvija pri čemu će složenost nužno voditi haosu, rasipanju i paralizi, što će onemogućiti provođenje zaista slobodnog odmora, ili računati s onim što je uslov prelaska na *viši nivo organizacije*: pokušaj da se ovlada protivrečnostima i ograničenjima pretpostavlja organizovanost na globalnom nivou i to tako da se imaju u vidu zahtevi izuzetno složene situacije. Izgleda da ti uslovi isključuju dve mogućnosti: fragmentarnu organizaciju koju čini niz odvojenih organizama (pri čemu se ne rešava problem celine) i, s druge strane, globalnu organizaciju tehnobirokratskog tipa, koja bi planirala i učinila rentabilnim odlazak na odmor (problem bi bio rešen po cenu rigidne centralizacije i skoro potpunog nestajanja autonomije). Iako teorijski rešenje izgleda jednostavno, mi ne krijemo da je drugačije na konkretnom i operacionom planu. U stvari, ako smo prethodno oštro kritikovali „organizatorske perverzije” to je zato što nam se stvarno čini neophodnim organizovati odmore ali ne pod bilo kakvim uslovima i sa bilo kojim ciljem. I ukoliko smo u isto vreme dovodili u pitanje sadašnje formule organizacija za odmor, to je zato jer nam izgleda očigledno da će sve veći deo stanovništva morati na njih da se oslanja i da je poslednji čas da se tim problemom pozabavi: nije bilo jednostavno dovesti u pitanje najznačajniji među njima — Mediteranski klub. Odgovori na pitanja koja postavlja fenomen odmora u dozrevanju — a u želji da se ostvari revolucija odmora — podrazumeva, po našem mišljenju, razlučivanje dva organizaciona nivoa:

— odmore treba organizovati na nivou globalnog društvenog sistema i na način koji je saglasan sa zahtevima centralizovane razvojne dijalektike hipersloženosti, što znači da treba stremiti uspostavljanju jednog koordinativnog tela i fleksibilnom programiranju;

— treba zamisliti takva tela koja bi bila u isto vreme autonomna i usklađena sa celinom i koja bi poštovala čak i podsticala nezavisnost i multidimenzionalni razvoj svojih elemenata. To je ključna tačka na koju ćemo se još vratiti.

Utemeljujući konačni cilj odmora, zamišljen na osnovu širokih i ponekad vrlo teorijskih antropoloških podataka, možda pružamo mogućnost da se poveruje da bežimo u intelektualnu apstrakciju ili olako pojednostavljivanje. Razoča-

rajmo, dakle, one koji već ironično uzdišu u ime svoje svakodnevne prakse, jer mi sada želimo da pokažemo da uzevši u obzir frustracije našeg reptilskog mozga, zahtevе primata (što mi još uvek jesmo), ili imperatивe eko-sistema, neminovno otvaramo puteve konkretnim akcijama kroz koje će se ostvariti perspektiva oslobađanja (revolucije) odmora. Ne čekajući da globalno društvo i svakodnevni život budu radikalno promenjeni, treba preduzeti pozitivnu transformaciju organizacije i koncepcije odmora i to popisivanjem nekih praktičnih rešenja otvaranja, koja bi trebalo da podstiču ostvarenje jednog novog „društvenog turizma“. Ta rešenja imala bi, pre svega, vrednost radnih hipoteza i podsticaja za eksperimentisanje.

a) Na jednom vrlo opštem nivou protivnik koga prvenstveno treba ukrotiti jeste profit kapitalističkog tipa. Njegova svemoguća vladavina, ako i nema samo negativne posledice (podsetimo se još jedanput objektivnog napretka koje je dalo iskustvo Mediteranskog kluba!), postaje sada trostruka pretnja odmoru:

— vladavina profita se ogleda u prevlasti preduzeća koja se trude da prodaju što je više moguće odmora-robe, što je, kako smo već upozorili, upravo nespojivo s autonomnim i odgovornim življenjem. Praktična posledica toga je da bi organizacije koje se bave društvenim turizmom (koje ne ostvaruju profit) morale da budu sposobne da im konkurišu;

— vladavina profita u stvari kolonizuje masmedia slikama jednodimenzionalnog letovanja i lukavo zatvara u programiran san. „Poziv na sumnju“ i stvaranje kontra-slika uz pomoć mašte, moglo bi možda da smanji opijajuće i gregarizujuće efekte; — vladavina profita, konačno, uzrokuje gigantski proces privatnog prisvajanja prostora za odmor (umnožavanje centara za zimske sportove i zabavu, privatnih — ili onih plaža gde se plaća ulaz, bujanje vikendica...) što vodi, s jedne strane, proterivanju velikog broja ljudi sa najugodnijih mesta, a, s druge strane, pustošenju čuvenog „okoliša“ i naročito opasnom poremećaju eko-sistema. Vrlo je verovatno da će se ubrzo klasna borba polarizovati oko slobodnog korišćenja prostora za dokolicu i njegovog podruštvljenja.

b) Kada je reč o planu normativnog organizovanja, u skladu s kojim bi trebalo da se uredi društveni turizam, sada se zapaža zabrinjavajući pravac razvoja. U stvari, centri masovnog turizma su sve glomazniji što se, bez sumnje, objašnjava zahtevom za rentabilnošću i efikasnošću. Ali nije li tu, takođe, reč o nesvesnoj želji da se igra „menadžmenta“ i da se oponašaju norme velike upravljačke tehnokratije? Mi znamo da se veliki kompleksi za odmor izlažu opasnosti

da postanu, pre svega, klopke koje zatvaraju ljude u urbani univerzum funkcionalno-racionalno-programiranog tipa i glomazne kolektive koji neće imati više ničeg od tražene zajednice već se naprotiv još više podvrgavaju postojećim birokratskim i tržišnim pravilima koja nameću sedmični boravak sa punim pansionom — bez mogućnosti polupansiona. Zašto ne investirati u mrežu odmarališta različitih veličina, rasutih po celoj zemlji, otvorenih tokom cele godine svima (bez obzira na uzrast, porodično stanje, zanimanje i nacionalnost) gde bi se moglo doći kako na jedan dan tako i na mesec dana, sa slobodno izabranom organizacijom ishrane, po umerenim cenama? Utopija, nemoguća bez deficita? Ipak, takav sistem već dugo i savršeno funkcioniše u Skandinaviji, u okviru odmarališta za omladinu! Društveni turizam mora svesno da se odrekne ludila ujednačavajuće grandomanije i da začne drugačiji model od tog rentabilnog i euforizirajućeg zabrana: poštovanje pluralizma ukusa pojedinaca i života eko-sistema, svest o novim pravilima nametnutim pojavom složenijeg kulturnog i društvenog sistema, sve to poziva na eksperimentisanje na tom *alternativnom* putu (i utoliko bolje ukoliko se neko već time bavi).

c) Na planu organizacionih normi uočava se da pojedinci koji se obraćaju za uslugu telima za društveni turizam, nisu dovoljno uključeni u donošenje odluka i upravljanje. To uključivanje očigledno postavlja delikatne i složene probleme (stepen odgovornosti, odsustvo neophodne veze između jednog takvog tela i korisnika jednokratnih usluga, itd.), jer osnovna težnja onih koji se odmaraju nije bavljenje novim problemima. Međutim, zar ne bi bilo dobro oprobati, bar na nekim mestima, formulu *samoupravljanja*? Nije reč o tome da se nametne obavezna participacija onome koji to odbija ili ga ne interesuje (ovde se čuvajte ideološkog imperijalizma), već da se pruži mogućnost onima koji to žele: da žive svoje odmire drugačije. Zašto, prema tome, ne podsticati osnivanje samoupravnih centara za odmor (sa savetima sela, sa savetima za dokolicu usmerenih na automatizaciju), pored postojećih centara kojima se upravlja na po malo dihotoman način? Svako bi na taj način mogao da živi svoj odmor *à la carte*: raznolikost mogućih rešenja i lokalna autonomija inicijative i upravljanja, izmenljivost poslova uz obilje informacija, sve to očigledno ide u smeru rasta egzistencijalnih modela zasnovanih na svesti o hipersloženosti. Iz toga proizilazi da bi takva samoupravna iskustva mogla biti preduzeta i na nivou same organizacije (učesće u kreiranju globalne politike organizacije, odluke o budžetu, gradnji, opremi...) što je u skladu s perspektivom *koegzistencije* različitih formula.

d) U vreme kada nam prete inženjeri „rekreologije“ (!) i kada smo po nekad suviše izloženi pa-

ternalističkim i pedagogomanijakalnim organizatorima, dovodi se u pitanje ono što se naziva „kulturalnom animacijom”. Temeljan nesporazum proizilazi iz samog pojma „kulturalno”, koji je najčešće razumevan kao sinonim za stečeno znanje ili, još gore, identifikovan s ideologijom pseudorazotudjenja. Tim zastarelim, apstraktnim, šta više tendencioznim koncepcijama suprotstavljamo seljačku i konkretnu definiciju prema kojoj kultivisati znači učiniti plodnim. Kultura označava, dakle, sticanje svega onoga što obogaćuje umetnost življenja.

Kada je reč o animaciji, ona ne treba da bude prosta distribucija zabavnih programa i da preuzima obrazovne funkcije (tada ona brzo sklizne u dosadan didaktizam i zapada u zbrku: praznik je jedna stvar, a permanentno obrazovanje druga — spada u radno vreme), već mora da ostane verna svom prvobitnom značenju: udahnuti život. Ako je kulturna animacija neophodna organizovanim, kolektivnim odmorima, ona treba da eksperimentiše u cilju otvaranja, podstičući razvoj ličnosti, kroz osetljivost za drugačije načine življenja i poglede na svet. Umesto da padne u zamku magične manipulacije (vidi recepte „grupne dinamike”), kulturna animacija novog društvenog turizma mogla bi, na primer, da se bavi stvaranjem „otvorenih” situacija koje bi dovodile ljude do punije svesti o sebi samima, do umeća komunikacije i zadovoljstava, znači do autoanimacije. Ali ta orijentacija zahteva od animatora da bude skroman i intuitivni umetnik a ne nezgrapni psiho-sociološki tehničar.

Osim toga, animacija treba da prestane da se suprotstavlja reptilskom mozgu i da se usmeri ka eko-animaciji, jer se verovatno najplodniji kulturni potencijali nalaze u aktivnom otvaranju života u novoj prirodnijoj ljudskoj sredini. Na taj način animacija postaje prevashodni tvorac revolucije odmora, jer bi prevazilazeći svoje malo prenamaglašene okvire održavanja poretka ili jevitinog šou biznisa, ona postala neposredan činilac oslobađanja odmora, razvoja ličnosti i evolucije globalnog kulturnog sistema.

e) Do sada se „društveno” uvek identifikovalo s „kolektivnim”. Ima u tome opasnog imperijalizma, koji zabrinjava utoliko više kada se shvati da finansijska pomoć onima, koji još ne mogu ili jedva mogu da odu na odmor, njih obavezuje isključivo na odlazak u kolektivno-organizovane centre, pošto se raspoložive sume novca (zakon o učešću u dobiti preduzeća), pre svega, investiraju u zajedničke i često glomazne objekte. Novi društveni turizam, ukoliko namerava da bude veran ciljevima humanog razvoja, mora da dozvoli da jedino *pojedinač* može da odluči koji mu oblik odmora odgovara. Zbog toga onome ko želi da se razgali provodeći „divlji” ili jednostavno nezavisan odmor treba to omogućiti dajući mu,

na primer, čekove za odmor (o tome se počinje govoriti, ali ne, na žalost, u tom obliku) koji bi se trošili u različite svrhe i na odgovarajućim mestima.

Kada se govori o pretnjama autonomnom odmoru upozorimo najzad da se već postavlja problem dodatnog slobodnog vremena (na primer, peta sedmica plaćenog odmora). Totalitarna rešenja se već nude. Propisace se da se to vreme koristi zajedno sa letnjim odmorima ili, nasuprot tome, obavezno odvojeno od njih. Tada se ponovo treba boriti za pravo na individualni izbor: za jedne koji žele da raspolazu delom godišnjih odmora tokom zime (što smanjuje opsesivnu fiksaciju na letnje odmore, ali zadržava slobodno vreme u orbiti ideologije obnove „sposobnosti za rad”), za druge koji više vole da uživaju u dugom odmoru jedanput godišnje (što naglašava rascep koji je izbegnut deljenjem odmora, ali koji, zauzvrat, pruža mogućnost da se dublje posveti jednom poduhvatu ili punije učestvuje u životu neke udaljene zemlje). Da li su utopijski ili previše skupi odmori *à la carte*? Ne više nego što je kompjutersko upravljanje železničkom mrežom, poštanskim uputnicama ili osvajanje proizvodnje konkorda! U svakom slučaju, pristup hipersloženom svetu ih zahteva.

U novoj civilizaciji i kulturi, koje se zbrkano i protivrečno pojavljuju i koje naše društvo porada u dvosmislenosti, mi ćemo morati da se suočimo sa teškim problemima masifikacije, složenosti i organizacije. U tom kontekstu revolucija odmora dobija svoj smisao i zbog toga odmore treba shvatiti kao fundamentalni antropološki i ekološki problem, ali, takođe, i kao težnju za pluralizmom i kulturnom koegzistencijom. Međutim, iako smo se usmerili na istraživanje klubova i organizacija, verujemo da se revolucija odmora odvija pre svega, kroz *egzistencijalno individualnu pobunu* koja će buknući kada pojedinci steknu konkretnu svest da su odmori sada prevashodno breše kroz koje se naziru lepe slike i katehizmi, ruše uobičajene granice, izbegava utapanje i izmiče integraciji, jednom rečju živa *avantura* (u pravom smislu reči: nepredvidljiva i potpuna radost življenja u igri neizvesnosti i odgovornosti) koje nas naš previše sladak svet (o da!) sve više lišava. Revolucije odmora će biti tek onda kada ljudi budu osetili da pomoću odmora mogu da osvoje vreme, da postanu tvorci sopstvene egzistencije i stvaraoci sopstvenih vrednosti — pomalo kao što umetnik stvara svoje delo.

Ali mi još do toga nismo stigli i ništa ne dokazuje da ćemo to i ostvariti. Ako je, shodno svojoj etimologiji, slobodno vreme sloboda, treba se složiti da je subjektivnost njegova jedina norma i da se ona ne uči. Ipak, kako ne misliti da ta utopija može postati stvarna kada se vidi način na koji sve veći broj mladih dublje osmišljava i živi

sovoje odmore — trenutke kada se iscrpljuje slaboda, preduzimaju ekspedicije i stižu iskustva.

Oslobađanje odmora — možda ono započinje i drugde a ne samo u aspiracijama novih generacija. Cinjenice dokazuju da bi se stvari mogle pokrenuti. Po prvi put dominantnom kultu more/sunce konkuriše jedan drugi „model” koji predlaže oslobađanje od urbanih zagađenja i ekološki spas uz pomoć zelenih polja. Početak tog novog, vrlo „kulturnog” toka, koji bi mogao imati i suprotno dejstvo, pretpostavlja promenu tipova odmora i očituje novi senzibilitet.

To je očito alternativni oblik života koji se traži kada vidimo da raste broj krstarenja čamcem po Južnom kanalu ili kamp prikolicama po Limuzenu, kada građani postaju obožavaoci letovanja na farmi ili boravka u seoskim prebivalištima gde žive sa tamošnjim stanovnicima, kada zanatlije iz Ružergija sa uspehom predlažu „obučavanje” zanatima, ili kada centri za porodični odmor razvijaju izgradnju malih seoskih ili planinskih celina. Koristeći uvek kulturne obrasce, Mediteranski klub ne zaostaje: turisti, članovi kluba, tokom leta 1973. godine mogu da budu u zelenilu u Vitelu i Pompaduru, mogu da se uvedu u tajne „primenjenih umetnosti” — znak rastućeg interesovanja za aktivne stvaralačke odmore? — i čak da steknu ekološku svest! I za odmore u dalekim zemljama organizacije s više mašte počinju da predlažu „samoupravna” krstarenja u malim grupama (Nouvelles Frontières, Riva-Geš), neobične i opasne ekspedicije (Jerrical Expéditions nas obaveštava: „Ako volite organizovana putovanja, klubove gde se gušite od dosade, tradicionalna krstarenja i šetnje u „krdu”, idite do vraga!!!”), čarter putovanja po niskim cenama i bez uskraćivanja autonomije u mestu boravka Nekerman — Baladar, Turopa — ne računajući male oglase o avanturistima „putovanja” Actuel).

Kolonizovani, masovni odmori suviše često su samo prijatan kavez u obliku kolonija za letovanja. Ali, pošto se na sve strane govori o „promeni života”, „uzdizanju života”, poboljšanju „kvaliteta života”, smatramo da bi te lepe besede mogle da imaju više šansi da oplode realnost kada bi odmori bili manje funkcionalizovani — dakle, manje zavisni od zatvorenog načina organizovanja. Donoseći privremeno i delimično rešenje socio-kulturne krize našeg doba oni su, možda istovremeno i oblik i sredstvo njenog prevazilaženja. Međutim, ako naše društvo shvati da treba da prevaziđe ideologiju rasta i ako odluči da podstiče pojavu umetnosti življenja u kojoj se različiti delovi egzistencije neće više nadoknađivati u protivrečnostima već će se kompletirati u ravnoteži, ne bi li trebalo već sada izabrati *oslobađanje godišnjih odmora*.

(Prevela s francuskog SVETLANA LJUBOJA)